

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

Cümhuriyyətin qəbul və elanından qısa bir zaman sonra xilafətin ləğv edilməsi və Osmanlı xanədanının ölkə xaricinə çıxarılmasına dair Türkiyə Böyük Millət Məclisi 3 mart 1924-cü ildə qanun qəbul etmiş, demokratiya və layihlik yönündə mühüm bir siyasi addım atılmışdı. Mustafa Kamal Paşa Osmanlı İmperatorluğu kimi kosmopolit bir dövlətdən devr aldığı toplum üzərində məcburi bir mədəniyyət dəyişimi və gelişimi başlatmış, Cümhuriyyətə xas bir ideologiya gerçəkləşdirərək kosmopolit Osmanlı mədəniyyətindən fərqli olaraq Cümhuriyyət mədəniyyətini də bu ideologiya əsasında oluşturmağa çalışmış və bu ideologiya və mədəniyyəti xalq arasında yaymağa başlamış, Cümhuriyyət kultürünün toplumsal tabanını yaratmağa müvəffəq olmuşdu.

Mustafa Kamal Paşanın öndərliyində qurulan Türkiyə Cümhuriyyəti ulusçu bir yapıya sahib bulduğundan yeni oluşmağa olan mədəniyyətin də ulusçu olması gerekirdi. Mustafa Kamal Paşa yeni bir toplum, yepye-ni bir Türk ulusu yaratmaq üçün yola çıxmış, tarixdə ilk Türk mədəni inqilabını gerçəkləşdirən öndər olmuşdur. O, keçmiş ilə gələcək arasında çağdaş bir mədəniyyət sintezinə gedən yolu açmış, bunun üçün həm dövlətin, həm də millətin bütün güclərini səfərbər etmiş, ölkədə mədəniyyət məktəbləri olan Xalq evləri, müasir tələblərə cavab verəcək Universitet və fakültələr, Konservatoriya, konsert salonları, Gözəl Sənətlər Akademiyası, rəsm qaleriyaları, mədəniyyət mərkəzləri açdırmış, çağdaş bir eyitim üçün çaba göstərmiş, çeşidli elmi araşdırma mərkəzləri yaratmış, Şərq və Qərb ayrımı yapmadan Türk ulusunun tarixdən gələn özəlliklərinə uyğun bir Cümhuriyyət kultürünü meydana gətirmiş, çağdaş, ulusçu və demokratik bir kultür sintezi üçün dövlətin bütün imkanlarından istifadə etmişdi.

Mustafa Kamal Paşa özünəqədərki fikir cərəyanları olan Osmanlıçılığın, İslamçıların, Qərbçilərin, İctimai-Məslek tərəfdarlarının, Sosialistlərin və Türkçülərin fikirlərindən və onların mənasublarının durumu və fəaliyyətlərindən xəbərdar olduğundan bu cərəyanların Milli Mücadiləyə verə biləcəkləri yönü və yönsüzlüyü bilmış

və buna uyğun da hərəkət etmişdi. Özü də bir Türk milliyətçisi olan Mustafa Kamal Paşa çıxış və bildiri-lərində işlətdiyi "milli şüur, milli mücadilə, milli birlik, milli iradə, milli təşkilat, milli isti-

Cümhurbaşqanlığı dönməndə demokratiya, yeniləşmə, layihlik, ictimai və mədəni dəyişikliklə əlaqədar olan bir sıra qanunlar qəbul edilmişdi. *Belə ki, ölkənin adı "Türkiyə", dövlətin adı "Türkiyə Cümhuriyyəti", rəsmi dövlət dili "Türk dili", Millət Məclisi "Türkiyə Böyük Millət Məclisi" adlanmış, 25 oktyabr*

da təqdire layiqdir. Ümumiyyətlə, Atatürk dövrü Türkiyə xarici siyasəti və diplomatiyasını üç dövrə bölmək olar. Milli Mücadilə dövrü olan birinci dövr 1920-1923-cü illəri əhatə edir. Bu dövrdə ilk diplomatik təmas Sovet Rusiyası ilə yapılmış, Mustafa Kamal Paşa Rusiyanın siyasi dəstəyindən imperialist döv-

oktyabr 1921-ci ildə "Qars müqaviləsi"ni birgə imzalamaları ilə Türkiyənin quzeydoğu, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın sərhədləri müəyyənlanmışdı. "Qars müqaviləsi"ne əsasən vaxtilə ingilislərlə amerikalılar, daha sonra isə bolşevik Rusiyanın Naxçıvanı ermənilərə vermək istəməsinə son

Qazi Mustafa Kamal Paşa-Atatürk

əvvəli ötən saylarımızda

lal, milli müqəddərat, milli şüra, milli idarə, milli müdafiə, milli dava, milli siyasət, milli fəaliyyət, milli hərəkət, Milli Məclis, milli kabinə, milli hökumət, milli dövlət, milli sirr, milli hiss, milli arzu, milli istək, milli amal, milli qayə, milli müqavilə, milli dəstə, milli komanda, milli hüquq, milli əksəriyyət, milli qurultay, milli məqsəd, milli vəzifə, milli məsələ, milli mövcudiyət, milli cərəyan, milli təşəbbüs, milli adət-ənənə, milli sərhəd, milli etimad, milli vəhdət, milli mənəfət, milli mənafə, milli mübarizə, milli heysiyyət, milli ruh, milli məfkurə, milli mülk, milli güc, millətin istiqlalı, vətənin bütövlüyü, məmləkətin müqəddəratı, vətənin mənafeyi, vətənpərvər təşəbbüs, vətənin xilası, mübarək vətən" və s. kimi Türkçülərin gündəmə gətirdiyi ifadələrlə həyat və fəaliyyətinə yön vermiş, millətin Türkcülüyə məxsus bu qayələrlə silahlandırmış, məhz buna görə də milli mücadiləni başarı ilə sona çatdırmış, ulusçu bir Cümhuriyyət qurmağa nail olmuşdu.

İmperialist dövlətlərin Türk torpaqlarını zəbt etməsinin mahiyyətini açıqlayan Mustafa Kamal Paşa göstərmişdi ki: "Qərbin heç bir zaman əfv etməyəcəyim zalımları məmləkətimiz Türkiyəni parçalamaq, bu torpaqlarda yaşayan millətimizin heysiyyətini, istiqlalını payıml etmək üçün verdikləri əsrlük qərarı ən nəhayət tətbiq edilər. Müttəfiq dövlətləri torpaqlarımızı çeynəməyi xristianlıq adına bir xidmət hesab edirlər. Qərblilərin yunan və ermənilərə sığacaq davranıb bizi parçalamalarına yardımçı olmalarının səbəbi də bu anlayışdır" (Bax: Atatürkün Söyləv və Demeçləri, V cilt, səh.27)

Qərblilərin Türklərə qarşı hisslərini bu qədər açıq şəkildə ifadə edən, onların niyyətlərinin, düşmənçiliklərinin mahiyyətini dərinədən bilən Mustafa Kamal Paşa İstiqlal savaşını başarı ilə sona çardırıqdan sonra duyğularından daha çox aqlını işlətməyə başlamış, daxili siyasətdə olduğu kimi xarici siyasətdə də böyük uğurlar qazanmışdır. Daxili siyasətlə bağlı yeni Türkiyə Cümhuriyyəti Mustafa Kamal Paşanın

1925-ci ildə "Qiyafət qanunu", 30 noyabr 1925-ci ildə "Dərviş təkkələri və mədrəsələrin qapanması, xocaların dövlət tərəfindən yetişdirilməsi qanunu", yeni "Təhsil qanunu", 26 dekabr 1925-ci ildə "Millətlərarası təqvim qanunu", 17 fevral 1926-cı ildə "Müasir Türk Mədəni qanunu", 3 noyabr 1928-ci ildə "Ərəb əlifbasından latin əlif-

letlərə qarşı bir kozır kimi istifadə etmiş, lakin Sovetlərin quzeydoğu Türk torpaqlarında ermənilərin ərazi sahib olmalarını dəstəkləməsi ilə ilk görüşlər başarıli olmamışdı. Lakin Kazım Qarabekir Paşanın komandanlığı altındaki Türk ordusu ermənilərə qarşı hücum keçərək 29 sentyabr 1920-ci ildə öncə müttəfiq orduları tərəfin-

qoyulmuş, Naxçıvan Muxtar Vilayət şəklində gələcəkdə də heç bir dövlətə tərək edil-məmək şərtilə Azərbaycanın himayəsinə verilmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bolşeviklər tərəfindən işğal olunandan sonra Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Atatürk uzaqgörən siyasəti ilə Türk etnosunun ən qədim dövrlərdən gələn potensialını özündə cəmləşdirmək üçün Sovet Rusiyanın tərkibində olan böyük Türk dünyası ilə əlaqələri, etnik-mədəni bağları möhkəmləndirmək, Osmanlı İmperatorluğunu parçalayıb ərazilərinə sahib çıxan, Türkiyə ərazisini işğal edən imperialist dövlətlərə qarşı mücadilə aparmaq məqsədilə Sovet Rusiyası ilə səmimi münasibətlər yaratmış, bu yolla Türk millətinin müstəqil demokratik dövlət qurmaq istedadını bütün dünyaya nümayiş etdirmişdi.

Atatürkün Azərbaycan siyasəti onun ümumi xarici siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmuşdur. Onun 14 oktyabr 1921-ci ildə Azərbaycanın Türkiyədəki səfiri İbrahim Əbilovun etimadnaməsini qəbul edərək söylədiyi məşhur "Azərbaycan Türklərinin dərdləri öz dərdlərimiz və sevincləri öz sevinclərimiz olduğu üçün onların muradlarına nail olmaları, hür və müstəqil olaraq yaşamaları bizi çox sevindirir" və 18 oktyabr 1921-ci ildə Ankaradakı Azərbaycan səfirliyi qarşısındakı mitinqdə söylədiyi "Bu gün Azərbaycanın istiqlalını təmsil edən bayrağını qaldırarkən əllərimin buraxdığı hissiyyət və təəssürat ilə hərəkətdə olduğumu duyuyorum. Çünki bu bayrağı qaldıran mənim əllərimdir... Bugünkü bayramda mənən müştərək olan bütün Türkiyə xalqının həqiqi və səmimi qardaşlıq hissiyyəti idi. Azərbaycan bayrağının Türkiyə bayrağının yanında, Türkiyə səmasında dalğalanmasını görmək bütün millətimiz üçün böyük bir bayramdır" (Bax: Nizami Cəfərov, Mehmet Akif Tural, Atatürkün Azərbaycan siyasəti (öz dili ilə), Bakı 2008, səh.5) -fikirləri bunu bariz şəkildə göstərməkdədir.

ardı gələn sayımızda

basına keçmək haqqında qanun", 8 oktyabr 1929-cu ildə "Torpaqsız kəndlilərə tiorpaq verilməsi qanunu", 26 mart 1931-ci ildə "Yeni ölçülər qanunu", 21 iyun 1934-cü ildə "Türk soy adı alma qanunu", "Cəza qanunu", "Ticarət qanunu", "Borclar qanunu", "Hakimlər qanunu", "Dövlət Şurası haqqında qanun" və s. kimi qanunlar qəbul edilmiş, 19 fevral 1932-ci ildə "Xalq evləri" açılmış, 15 aprel 1931-ci ildə "Türk Tarix Qurumu", 12 iyul 1932-ci ildə "Türk Dil Qurumu" yaradılmışdı.

24 noyabr 1934-cü ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisi Qazi Mustafa Kamal Paşaya "Atatürk" soyadı vermişdi.

Atatürk dövrü Türkiyə xarici siyasəti və diplomatiyası

dən işğal edilərək ermənilərə verilən Sarıqamışı, oktyabrın sonunda isə Qarsı azad etməsi ilə 2 dekabr 1920-ci ildə Türkiyə ilə Ermənistan arasında "Gümrü müqaviləsi" imzalanmışdı. Bu müqavilə yeni Türk dövlətinin imzaladığı ilk millətlərarası anlaşma idi. Bu müqavilə Ankara ilə Moskva arasında da uzlaşmaya yol açmış, 16 mart 1921-ci ildə Moskvada "Türk-Rus dostluq və qardaşlıq müqaviləsi" (tarixdə məşhur "Moskva müqaviləsi"-A.M.) imzalanmışdı. Bu müqaviləyə əsasən Batum Rusiyaya qaytarılması müqabilində Rusiya Türkiyəyə silah və para yardımında bulunmuş, sonra Türkiyə, Rusiya, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın 13